

Етика науки

Наука - соціальне явище, а наукова діяльність - соціально значима діяльність людей (науковців) з метою досягнення істинного знання. Ця діяльність ґрунтується на соціальних нормах, законах, принципах суспільного життя, які є своєрідним комплексом юридичних, правових, адміністративних, політичних регуляторів життєдіяльності суспільства, окремого індивіда у всіх сферах суспільного життя, зокрема й у науковій.

Нинішній стан розвитку цивілізації засвідчує, що поряд з традиційно значними, значно зросла й роль моральних та етичних імперативів у розвитку науки. Сучасна наука досягла такого стану розвитку, коли стає можливим кардинально впливати на весь хід світових процесів, змінювати його природу й сутність, а самі результати науки використовуються людьми як на благо суспільству (людству), так і на шкоду йому. Наукові знання, за своєю суттю, не добрі й не злі. Вони індивергентні, але від того, у чийх руках вони знаходяться, будуть залежати й результати їх використання: чи на користь суспільному прогресові, чи - регресові.

Результати (наслідки) застосування й використання наукових знань напряду залежать і визначаються рівнем культури в суспільстві, зокрема й політичної, моралі суспільства і вченого та їх морального здоров'я. Зрозуміло, що дія людини, вченого підпорядковується системі діючих у суспільстві етичних норм, імперативів (регуляторів), які визначають міру допустимого й дозволеного, того що заохочується і схвалюється суспільством та такого, на що існує певна заборона, є забороненим і не дозволяється вченому, можливо поки що в даній ситуації чи на даному етапі розвитку суспільства, людства. Моральні норми, регулятори виникають і розкриваються у суспільстві. Розвивається наука - розвиваються, змінюються і вони. Історично, для кожної ситуації зокрема, відбувається як посилення морального пресу, так і його послаблення. Саме суспільство регулює (піднімає чи опускає) моральну планку. Але при цьому не слід забувати і про вченого, необхідно враховувати його загальну культуру і рівень моралі.

В науці також діють моральні цінності: "не красти", "не обманювати", "не злословити" тощо. Для вченого, як і для будь-якої людини, аморально і злочинно красти, а тим більше, привласнювати собі плоди чужої праці. Ці норми настільки універсальні, що легко вписуються у контекст наукової діяльності. Не випадково Ф.Енгельс називав їх "золотими зернами" моралі людства. Подібною крадіжкою у науці є плагіат (списування, переписування слово до слова) тощо. Аморальним для науки є обрізування вченого, його позиції та навішування своєрідних ярликів або "фабрикування", фальсифікація даних науки і таке інше.

Разом з тим морально-етичні норми - це не тільки заборони, а й дозволи, що утверджують певні позитиви у суспільстві, науці зокрема. Відомо, що вчений, науковець - це людина творча, котра понад усе прагне пізнати предмет, яви ще чи процес і отримати адекватні знання про них. Діяльність вченого безкомпромісна у пошуку істини. Він не знає вищої цінності, окрім істини. Істина, вустами Арістотеля, "дорожче" всього у світі, навіть дружби. Служіння істині - моральне переконання вченого і воно не може бути девальвоване чи куплене. В цьому сенсі пошук і досягнення істини є не тільки безкомпромісним, а й безкорисним, оскільки визначається гносеологічним інтересом, світоглядною позицією та моральним здоров'ям вченого.

Моральні норми, котрі стали переконаннями чи набувають статусу таких, - це своєрідні кайдани, "розірвати які, - зазначав К.Маркс, - неможливо не розірвавши свого серця", своєї душі, не знищивши себе як особистість, Вчений, заради них, піде на тортури і навіть на смерть, але не переступить через них. Так поступив Дж. Бруно, якого католицька інквізиція спалила за його наукові позиції і переконання. Такою же стала доля М.Вавілова і багатьох інших як вітчизняних, так зарубіжних вчених, котрі пішли на смерть, але не відмовилися від своїх переконань.

Етичні норми та імперативи вченого - це духовний стрижень, який визначає його природу як науковця, моральний стан, чесність та чистоту. Вони підштовхують і орієнтують діяльність вченого на пошук (відкриття) чогось нового, невідомого науці, але водночас вимагають, щоб нове знання було

логічно і послідовно оформленим та експериментально підтвердженим і обґрунтованим. Цілковита і повна відповідальність за дотримання морально-етичних вимог лежить на вченому. Він, у кінцевому рахунку, приймає рішення щодо дотримання чи ігнорування етико-моральних норм, що діють у суспільстві. Навіть, у випадку, коли суспільство послаблює моральні вимоги до науковців, в праві вченого керуватися високими моральними цінностями, не понижуючи моральних вимог до себе і своєї наукової діяльності. Тому, за будь-якої ситуації останнє слово залишається за вченим. У нього завжди залишається шанс діяти і здійснювати поступки, узгоджуючи їх зі своєю совістю, особистою мораллю чи моральними нормами, імперативами людства. Навіть у випадку, коли ці контролюючі та стримуючі важелі відсутні у суспільстві, і суспільство неготове розумно і гуманно розпорядитися науковими відкриттями задля добра і прогресу людства, то і в цьому випадку у вченого є шанс - відмовитися від подальшого дослідження, а добуті результати знищити.

Історія розвитку науки, людської цивілізації, на жаль, знають і інші приклади, які мали місце як у минулому, так і на сучасному етапі розвитку. Достеменно встановлено, що відомий дослідник у галузі радіо-і електромагнітних хвиль Й.Тесла, знищив свої відкриття, будучи невпевненим у готовності суспільства використати їх на благо людства. Щось подібне мало місце у генній інженерії, коли рівень її досліджень вийшов на таку висоту, що став загрожувати не тільки людині, а й всьому живому на Землі. Провідні вчені, науковці добровільно і свідомо уклали мораторій на подальші дослідження у цій галузі. Подібні процеси мають місце не лише у генній інженерії, а й у новій генетиці, генетиці людини, біотехнології, біомедицині та ін. Пошук і обґрунтування розумних, а заодно й гуманних рішень, актуалізує повернення науковців на шлях філософсько-етичних роздумів, осмислення й усвідомлення безцінності й незахищеності сучасного світу. Ці та ряд подібних проблем призвели до появи спеціальної науки - біоетики, яка покликана знайти і дати людству позитивне вирішення подібних проблем у майбутньому.

Норми етики, науки, наукової діяльності формуються під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. З одного боку, саме суспільство, рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, загальної та політичної культури, політичний режим, а з іншого - рівень інтелектуального, культурного розвитку індивіда, його моральні норми, імперативи і цінності впливають на цей процес. Тому в науковому світі, середовищі науковців, наукових співтовариствах етичні норми формуються й утверджуються у процесі руху, розвитку і спілкування від вчителя (наукового керівника) до учня. В цьому процесі має місце наслідування й успадкування духовного багатства колективу чи наукової школи і не тільки суто наукових здобутків, а й морально-етичних норм, традицій тощо. Це творчий процес, у якому можна умовно виокремити як абсолютну, так і відносну сторони. Незаперечним, у цьому процесі, є вплив авторитету науковця на свого учня, колектив чи школу. Але не слід забувати, що наукові колективи чи наукові школи є об'єднанням людей на основі спільності інтересів, цілей і величезної любові до науки, наукового пошуку. Це зібрання розумних і творчих людей, котрі свідомо сприймають і керуються у своїй діяльності нормами, правилами, традиціями наукової школи чи співтовариства, закладеними їх попередниками (вчителями), і водночас проявляють своє суб'єктивне "свавілля", модернізуючи, поліпшуючи та розширюючи вплив і вагу морально-етичних конструкцій у світі науки. Сьогодні це вже не тільки тенденція, скільки необхідність у відповідних діях і поведінці як вчених, так і самого соціуму. Це стане запорукою для постійного зростання соціальної (морально-етичної) відповідальності науковців-вчених за свої пошукові відкриття, змусить їх передбачати негативні наслідки та завчасно мінімізувати їх прояви.